

AKSARAY VALİDE KÜLLİYESİ İNŞAAT DEFTERLERİ

Doğan YAVAŞ*

ÖZET

Döneminin kültür ve sanat ortamını, sanat hamilerinin ve toplumun sanata bakış açılarını, sanattaki üslup gelişmelerinin mimariye olan etkilerini gözler önüne serdiğinden, sanat tarihi araştırmalarında inşaat defterleri ayrı bir yer tutmaktadır. Aksaray Valide Külliyesi inşaat defterleri, çağının ekonomik ve sosyal ortamını göstermesiyle birlikte inşaatla ya da malzemesiyle ilgili esnaf ve sanatkâr gibi meslek gruplarının çalışma alanları ile bunların demografik yapısı, mimari öğeler ile inşai malzeme, bunların cins, miktar ve fiyatları ile kullanılan aletlerin isimleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Bu defterler sayesinde taş, kum, tuğla, çakıl, kireç, ahşap, mermer, demir vb.nin hangi merkezlerden geldiğinin yanısıra, inşaatla çalışan kalfa ve amelelerin yevmiyeleri dolayısıyla binaların maliyetleri hakkında da bilgi sahibi oluyoruz.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı mimarisi, İnşaat ve Malzeme, Pertevniyal Valide Külliyesi, Topkapı Sarayı Arşivi.

ABSTRACT

The Construction Register Books Of Aksaray Valide Sultan Complex

In art history researches, the construction register books have a significant role because they reflect the cultural and artistic atmosphere of the era, the aspects of society and art patrons on the art, and the effect of style developments on architecture. The register books of Aksaray Valide Complex exhibiting the social and economic conditions of the time, they also represent useful informations about working areas of professional groups like artisans and craftsmen, their demographic structures, architectural elements, construction

* Öğr. Gör. Dr. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü.

materials, the type, quantity used, prices as well as the names of the tools used in construction process. Thanks to these register books, we learn from where stone, sand bricks, gravel, lime, timber, marble, iron and etc. came from, as well as the daily wages of the head workers and all the other employees, so we can estimate the cost of the construction.

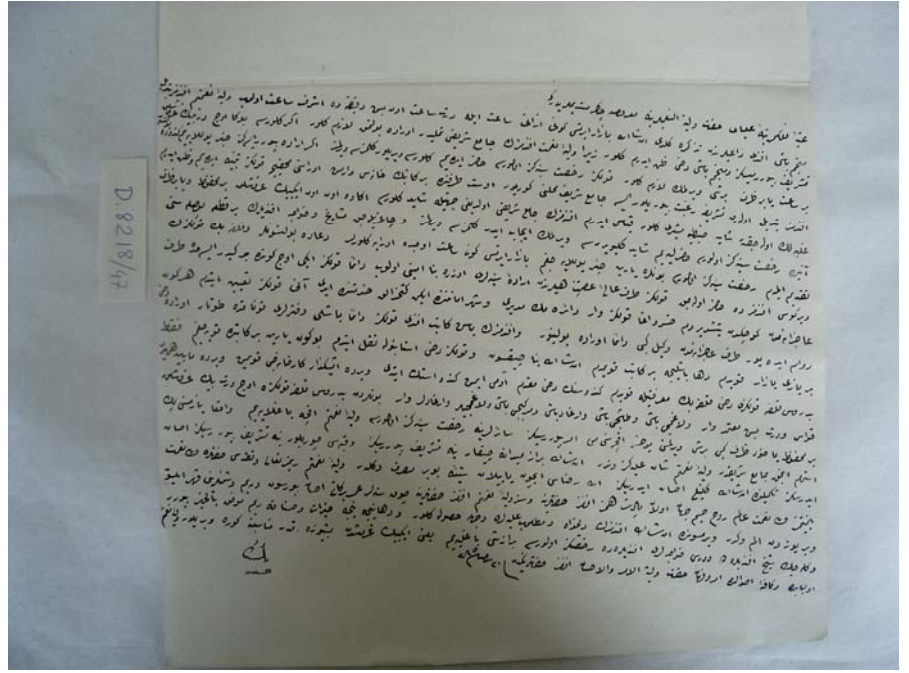
Key Words: *The Ottoman Architecture, Construction materials and tools, Pertevniyal Valide Complex, Topkapı Pallace Archive.*

Hicri 1285 (M.1868) tarihinde, II. Mahmud'un eşi ve Sultan Abdülaziz'in annesi olan Pertevniyal Valide Sultan tarafından yaptırılmaya başlanan Aksaray Valide Camii'nin inşaat defterleri, 24 adet evrak halinde Topkapı Sarayı Arşivi'nde bulunmaktadır. En erken tarihli 1867 ve en geç tarihli de 1870-71 dir. Bu belgelerden elde edilen bilgilere göre binaemini Hüseyin Bey, kâtibi Sami Efendi, vakıf idarecisi Bogos Bey daha sonra Mihran Bey, Kalfa (mimar) Serkis (Balyan) Bey, yamağı da kardeşi Agop (Balyan) Bey ve Bedros Bey, resimleri çizen yani mermere ve sıva üstüne işlenecek motifleri çizen de Oseb Bey ile yamağı yine Agop (Balyan) Bey'dir. Valide Sultan tarafından gönderilen atıyye ve ihsanlar dağıtılırken Agop Bey'den –Kalfa kulunuzun biraderleridir, ekseri camiye gelip resimleri çizip, tarif eden de O'dur, bu sebeple altı bin guruş mecdiye de O'na pay çıkardım- şeklinde bahseden ifadeden bu sonuç çıkar. Böylece bazı kaynaklarda bu külliye'nin mimarı olarak İtalyan Montani Efendi'nin gösterilmesinin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. (Öz. 1987, Çağatay 1969).

Yine bu defterlerden her nevi kereste, çarşı tuğlası, beylik tuğla, kerpiç tuğla, kebir tuğla, orta-battal tuğla, köfeki taşı, tomruk taşı, moloz taş, yassı taş, kapak taşı, treste taşı, Malta taşı, mermer taşı, kireç, alçı ve kum gibi kullanılan malzeme ile babalar, kuleler ve alemlerinin dökümleri, yapılan bu işlerin ve tüm amele, kalfa ve ustalara ödenen ücretler hakkında da bilgi sahibi olmak mümkündür

Aksaray'da cami ve müştemilatının inşa edilebilmesi için, daha önce cami-i şerif yapılacak yerde bulunup da yanmış ve yeri hâlî kalmış olan Kâtip Camii'nin arsası oldukça küçük ve geri tarafı da kabristan olduğundan, arsanın genişletilebilmesi amacıyla, etrafında bulunan 1 hallac dükkânı, 1 adet küçük bir ev, 1 küçük arsa, 1 leblebici dükkânı, 1 küçük kahve dükkânı, türbe tarafında 1 kaşap dükkânı, cami karşısında 1 leblebici dükkânı, türbe bitişiğinde 1 helvacı dükkânı, 1 bakkal dükkânı, bitişiğinde bir kahvehane ve 8 adet oda, 2 adet dükkân arsası satın alınmıştır. Valide Sultan'ın "Ortaköy kadar olsun" demesi üzerine cami avlusunun biraz büyükçe olması ve caminin de yoldan geri planda kalmayıp köşeye kadar çıkması için bir çörekçi fırını, bir duhancı dükkânı, bir bakkal, bir kahvehane, bir de kunduracı dükkânı daha satın alınarak, binaların inşa edileceği arsa, valide sultanın beklentilerine cevap verebilecek boyuta

ulaştırılmıştır. İki sene süren bu istimlak işleri sonunda toplam 1507 kесе 365 kuruş ödenmiştir ki bu da 753.865 kuruş eder. (D.8218/47).

Valide Sultan'ın “-Ortaköy kadar olsun” şeklindeki isteği üzerine, Serkis Kalfa da tasarımını ve çizimini buna göre yapmış, cami harimini Ortaköy Camii'nin harimi kadar fakat avlusunu “-Efendimizin teşrifinde asâkir-i şâhâne ve memurlar selâmlığa duracak” düşüncesiyle ondan daha geniş tutmuş, minarelerin iç genişliğini de 20.5 arşın parmağı (64.7 cm.) yaparak, Dolmabahçe Camii minarelerinden iki arşın parmağı, Lâleli Camii minarelerinden ise bir arşın parmağı daha geniş tasarlamıştır. Bundan sonra da yer seçiminde isabetli davranıldığı Çeşme Camii'nin de (Lâleli) orada olduğu ve cemaatinin çok olduğundan bahisle, bu caminin de cemaatinin çok olacağından söz ediliyor.

Bu sıralarda bina emniyeti görevinde bulunan Hüseyin Bey'in valide sultana sunduğu 22 Temmuz 1867 Pazartesi (20 Rebiyülevvel 1284) tarihli arızasından; Ahalinin uzun zamandan beri inşa edilmesini istedikleri Sarıyer Cami-i Şerifi'nin bitmekte olduğu ve Boğaziçi'nin Ayasofya'sı gibi durduğu ancak, talebelerin caminin son cemaat yerinde ders yaptıkları için ahalinin bir de mektep istedikleri, bunun üzerine valide sultanın yapımını üstlendiği mektebin de 35.000 kuruşa mal olacağı ve bir an evvel inşa edileceği, ancak bütün bu işler bittikten sonra Aksaray'daki inşaata başlanabileceği anlaşılmaktadır.

Dolmabahçe Valide Cami-i Şerifi'nin minare içi genişliğinin 18.5 arşın parmağı (58.4 cm.) olduğu, Lâleli Cami-i Şerifi'nin minare içi genişliğinin Vâlîde Camii'nden bir arşın parmağı geniş yani daha büyük olup 19.5 arşın parmağı (61.5 cm.) olduğu, Aksaray Camii'nin minare içi genişliğinin ise Valide Camii'nden iki arşın parmağı ve Laleli Camii minarelerinden bir arşın parmağı geniş olup, derûnunun 20.5 arşın parmağı (64.7 cm.) olduğu belirtilmektedir. (D.8215/5)

CAMİNİN TEMEL ATMA MERASİMİ

Müneccimbaşı'ndan gelen bir tezkerede, 20 Ramazan 1285 (4 Ocak 1869 Pazartesi) günü, ezani saat ile dördü on beş dakika geçe (günümüz saatine göre 10.15) eşref-i saat olduğu ve o saatte cami temelinin atılması lâzım geldiği, valide sultanın da tebdîl olarak merasime katılması gerektiği söylenmektedir. Selâtn camisi olduğundan çok kalabalık olacağı, valide sultanın istemesi halinde, kâtiplerden birinin cami inşaatını tepeden gören hanesi olduğu ve oranın hazırlanabileceği belirtilir. Müneccimbaşı, zaptiye müşîri, Kalfa Serkis Bey ve inşaatta çalışacak herkese atıyye verilmesi gerektiği (müneccimbaşıma 3-4 bin kuruşluk, zaptiye müşîrine de 10-12 bin kuruşluk) belirtilir. Meşâyih ve havâce efendilerin de gelip duada bulunmaları için hazırlanan listede şu şahıslar vardır; Yenikapı Mevlevîhanesi Şeyhi Osman Efendi, Merkezefendi Şeyhi Efendi, Kasımpaşa Mevlevîhanesi Şeyhi Efendi, Kocamustafapaşa Şeyhi Efendi, Ser-tarîk Şakir Efendi, Pîşkadem Hacı Nidâ Efendi, Merhum Şeyh Nuri Efendi Hazretleri Damadı Nuri Efendi, Fındıklı Dergâhı Şeyhi Hafız Ahmed Efendi, Eyüb'de Kalenderhane Şeyhi Efendi, Horhor'da Kefevî Tekyesi Şeyhi Efendi, Mirâhur'da Şeyh Nazif Efendi, Mehmetpaşa Tekyesi Şeyhi Hacı Mustafa Efendi, Saraçhanebaşında Kayguluzade Şeyhi Efendi, Beşikçizade Tekyesi Şeyhi Mehmet Efendi, Hoca Arnavud Ali Efendi, Hacı Pîr Efendi, Dartuz Müftisi Mehmet Efendi, Tophaneli Hacı Mehmet Efendi, Ayasofya Başımamı Hacı Abdî Efendi, Kara Ali Efendi, Duacı Ömer Efendi, Küçük Numan Efendi, Evkâf-ı Hümayûn Mahkeme-i Teftîş Müdürü İsmet Efendi (daima vakfınızın işlerine çabalayan) Aksaray'da bazı mahallerin mütevellîsi ve İsmet Efendi'nin yanında Kâtip Hamdi Efendi, (Toplam 24 kişi)

Cami temel atma töreni esnasında vakit akçesi olarak temele atılan para:

1	Kebîr Lira-i Osmânî	500
1	İki buçuk bir yerde	250
10	Lira-i Osmânî	1.000
19	Lira-i Osmânî rub'ı	475

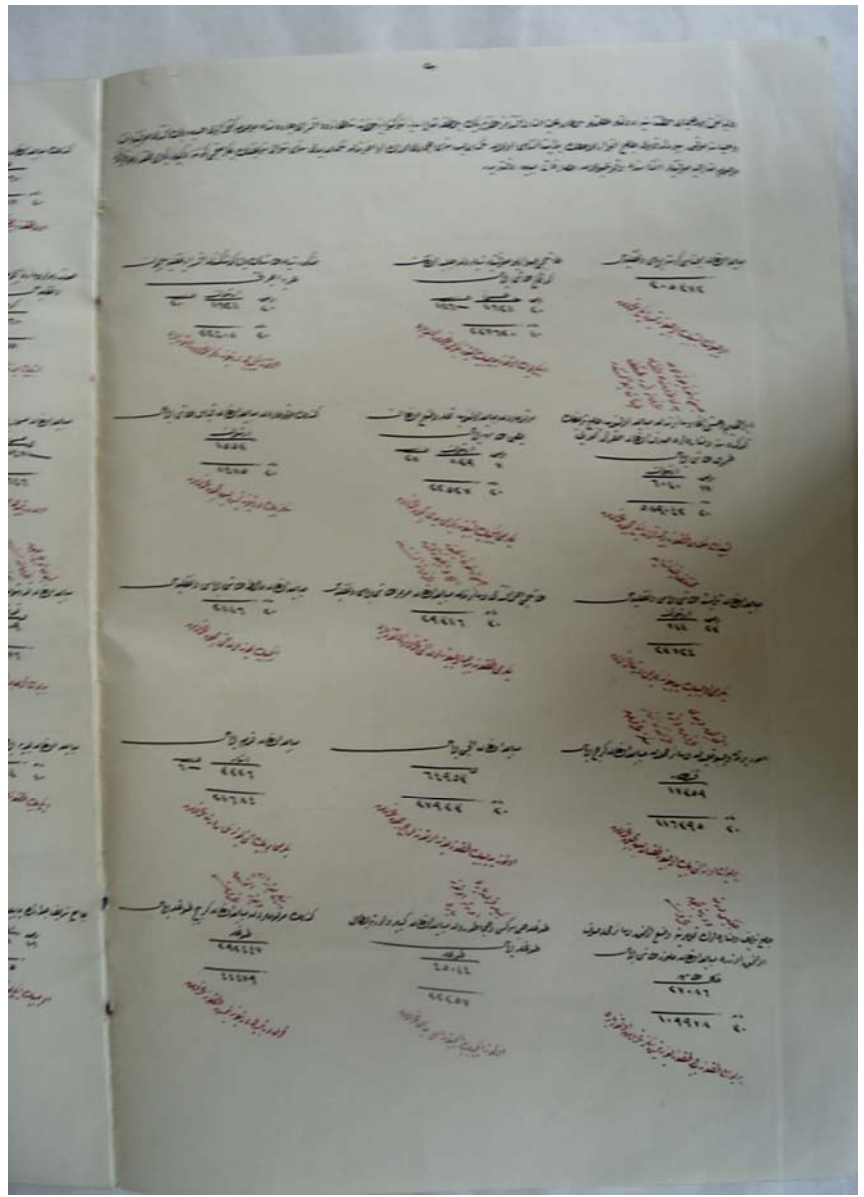
25	Beyaz yigirmi guruşluk	500
40	Beyaz beşlik	200
50	Beyaz ikilik	100
100	Beyaz guruş	100
200	Beyaz yigirmi paralık	100

3.225

Cem'an üç bin iki yüz yigirmi beş guruşdur (3.547 YTL).

Temellerin kazılmaya başlanarak caminin duvarlarının ortaya çıkması ramazan ayında olmuş ve taşçılar devamlı taş işleyip inşaata hazırladıkları, eğer havalar güzel giderse binanın da çabucak yüze çıkacağı ve iki minare yeri ile dairelerin temellerinin de Mart ayı girdiğinde açılacağı ifade edilmektedir.

Cami ve külliye'nin inşaatı 28 Cemaziyelahir 1285 (M. 16 Ekim 1868) ile 16 Şevval 1287 (M. 9 Ocak 1871) ye kadar tam yüz yirmi bir hafta sürmüş (D.8219/6) ve bugüne kadar cami, türbe, sofa ve odalar, karşısında karakol ve duhancı (tütüncü), kaymakçı, sütçü, çörekçi, kasap, helvacı ve bakkal olmak üzere yedi bab dükkân inşası masrafı olarak toplam otuz dokuz yük seksen bin sekiz yüz doksan altı kuruş on para yahut kese hesabıyla yedi bin dokuz yüz altmış bir kese akçe üç yüz doksan altı kuruş on paraya bâliğ olmuştur, (D. 8218/39), (1 yük 100.000 akçe olduğuna göre; 3.980.896 kuruş 10 para eder, 1 kese de 500 guruş ya da 60.000 akçedir, YTL. olarak yaklaşık hesabı da, 19. yy. ortalarında, 1 kuruş 1.1 YTL. olduğu düşünülürse sadece binaların maliyeti 4.379.000 YTL'dir). 3.212 kese akçe (1.766.600 YTL.) amele yevmiyeleri, 4.749 kese akçe (2.611.950 YTL.) mübayaa olunan eşya ve levazımat, 1.606 kese akçe de (883.300 YTL.) memurlara verilen ücretlerdir (ki toplam 5.261.850 YTL. olmaktadır). Bütün bu masraflar, Valide Sultan'ın vakıf gelirlerinden elde edilen ücretlerle ödenmiştir. Bu vakıf malları arasında Üsküdar Paşalimanı'nda bir değirmen, aynı yerde bir yalı ve bir bakkal dükkânı ile bir bostan, Yenibahçe'de baruthane bahçesi, Kadırga Limanı'nda bir arsa, Galata Köprüsü civarında on beş adet dükkân ve Aksaray'da inşa ettirilen yedi adet dükkân ile Manastır Yersiy'e'de bir dükkân sayılabilir. Bu gayrimenkullerin aylık geliri ortalama kırk beş bin kuruş, çiftliğin geliri ise yıllık elli bin kuruştur. Esnafa hiçbir borç kalmadığı da beyan edilmektedir. (D. 8218/48), (Belge 1).

1286 (1869/70) yılında bina emini Hüseyin Bey tarafından yazılan arızada caminin kubbesinin pek metin olduğundan bahisle; -Her ne kadar vüs'ati o kadar değil ise de Süleymaniye Cami-i Şerifi gibi metin bir cami oluyor, böyle bir ebniyenin kubbesi ihtimamlı ve pek sağlam yapılacağı aşikârdır ve madem ki efendimiz böyle buyurmuşlar on kat daha ziyade dikkat olunarak yapılacağı” belirtilmektedir.

Bâ-irâde-i ismet-penâhî câmi-i şerîf ebniyesi üzerinde bulunan memurlar ve işleyen amelelere virilen atâyâ-yı seniyyeleri:

Câmi-i şerîf ebniyesi baş memûrî Hüseyin	
Ağa kullarına	2.500 guruş
Kâtib Sâmi Efendi kullarına	1.000 guruş
Kalfa beg tarafından ve tarafımızdan memûr, Bedros Kalfa kullarına	2.000 guruş
Kalfa beg tarafından gönderilmiş, dıvarcı ve hamamcılar üzerine memûr Ohannes Kalfa kullarına	1.000 guruş
Mâbeyn-i hümâyûndan gelen emîn-i kavvâs kullarına	1.000 guruş
Mu'temed Mehmed Ağa kullarına	200 guruş
Mu'temed Hasan Ağa kullarına	200 guruş
Mu'temed Abbas Ağa kullarına	200 guruş
Mu'temed Kadri Ağa kullarına	200 guruş
Mu'temed Ali Ağa kullarına	200 guruş
Yalı Köşkü'nde taş üzerinde duran İbrahim Ağa kullarına	200 guruş
Mu'temed İzzet Ağa kullarına	200 guruş
Yenikapu'da kum ve kirec vesâir eşyâ çıktığı vakit üzerinde duran Mu'temed Agob kullarına	200 guruş
Irgadbaşı Simon kullarına	150 guruş
Dıvarcı ve hamamcıların iki nefer işbaşlıları kullarına	400 guruş
Dıvarcı ve hamamcılara	2.500 guruş
Taşcıbaşı Heci Malkon kullarına	500 guruş
İki minârede işleyen taşçıların, iki nefer işbaşlıları kullarına	400 guruş
Taşçılara	4.250 guruş
Lâğımcıbaşı kullarına	200 guruş
Lâğımcılara	300 guruş
Dülgerlerin kolbaşısı Dimitri kullarına	200 guruş
Dülgerlere	300 guruş
Yedi nefer rençberlerin ve sırık hammallarının kolbaşlılarına beherine yüzer guruşdan	700 guruş
Sırık hammallarına	2.200 guruş
Rençberlere	1.500 guruş
Timurcibaşı kullarına	250 guruş
Timurcî kalfalarına	150 guruş

Kalfa beg tarafından memûr Resimci Oseb kullarına	250 guruş
Resimci yamağı Agob'a	200 guruş
Câmi-i şerîfin kerestesi mübâyaa olınan keresteci iki kardeşe	500 guruş
Çıkan molozu ücretle Yenikapu'ya götürdü, Yenikapu'dan kum ve kirec vesâire taşıyan merkebcilerin başına	200 guruş
Merkebcilere	150 guruş
Muvakkit-i evvel efendi kullarına	250 guruş
Muvakkit-i sâni kullarına	200 guruş
Çeşmenin hâfızı Mehmed Efendi dâîlerine (Laleli Camii'nin müezzini olsa gerek)	200 guruş
Câmi-i şerîf karşısında zaptiye karakolu; Mülâzım ağaya	200
Teftîş efendiye	150
On bir nefer çavuş, onbaşı ve neferâta	550

	900 guruş
Kapu çukadâr kullarına	250 guruş
Suyolcuya	100 guruş
Kalfa beg kullarının biraderi Agob Beg kullarına	6.000 guruş

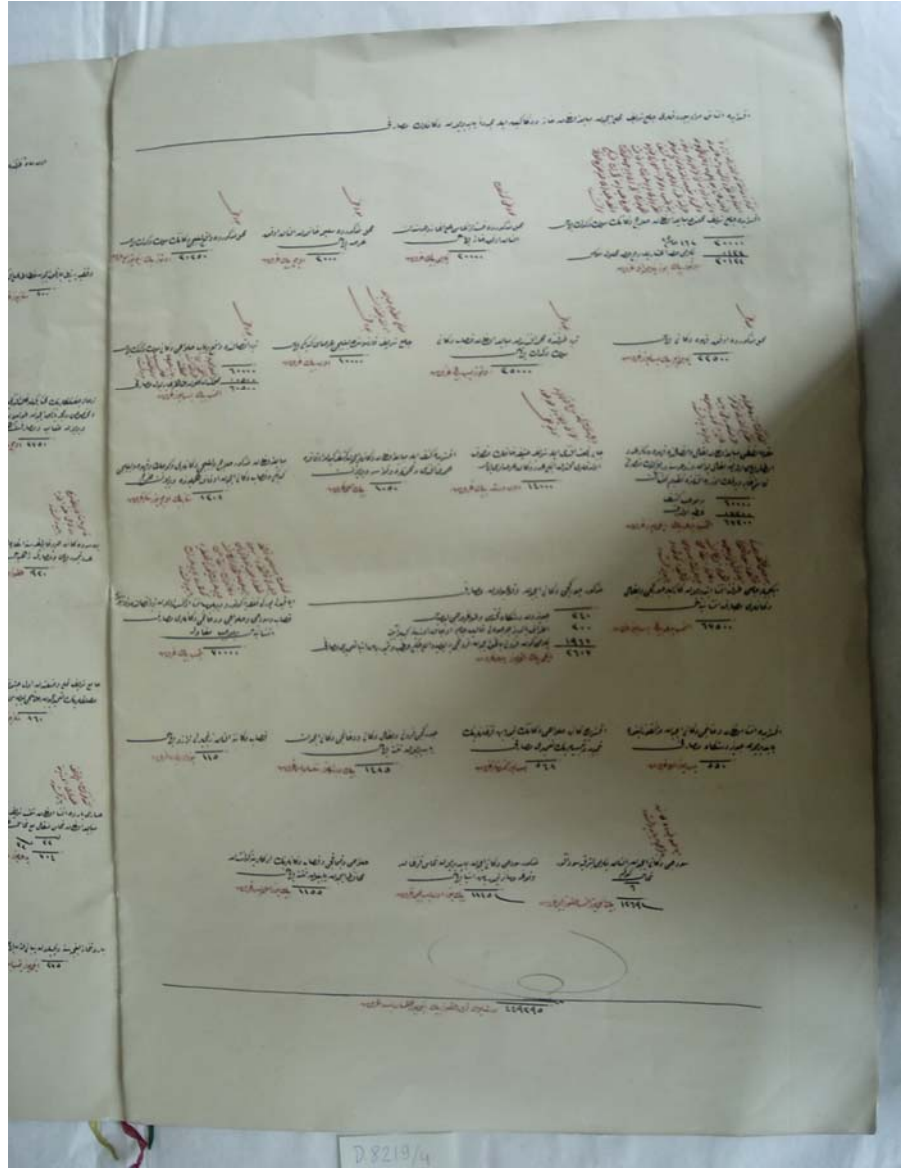
Cem'an	32.300 guruş

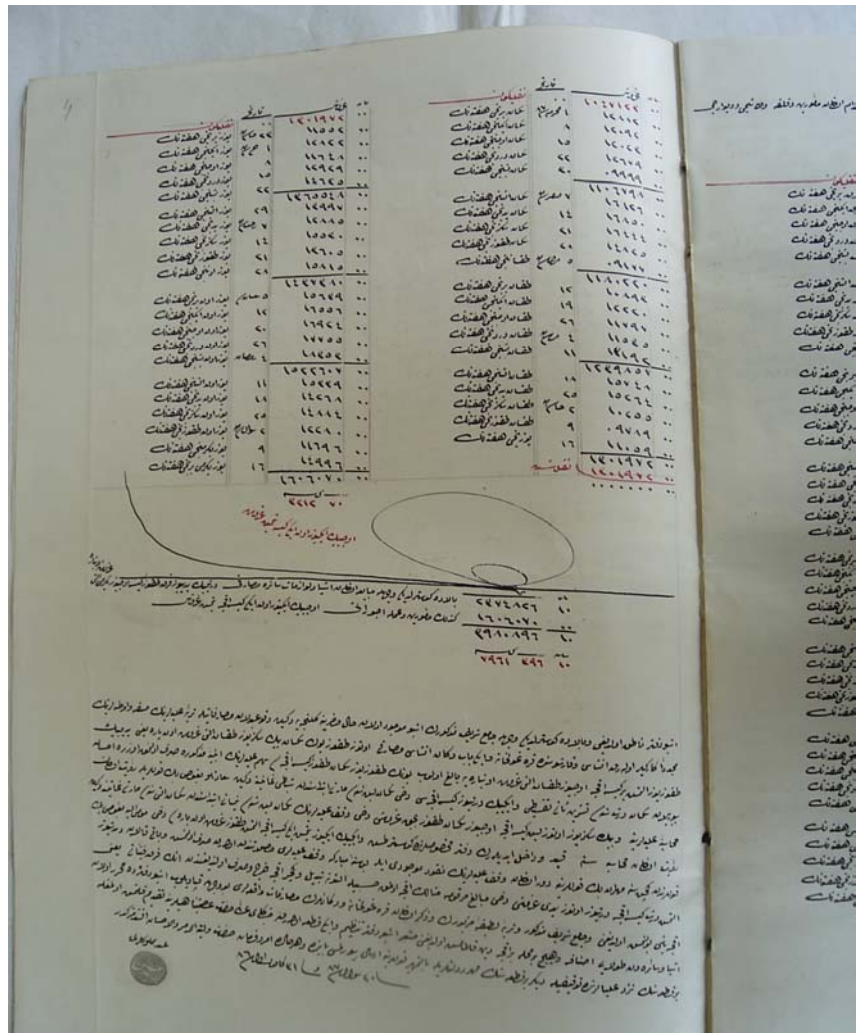
İNŞAATA ALINAN MALZEME

Kereste çeşitli bölgelerden, Köfekitaşı Şile'den Tomruktaşı Makrıköyü'nden (ki bu taşlar caminin gövdesine ve minarelere sarf olunmuştur) İbrahim ve Hüsnü ağalardan temele konulmak üzere alınan yassıtaş, yine aynı adamlardan alınan kapaktaşı (kanal ve su yollarının üzerini örtmek için), treste taşı, mermertaşı, malta taşı, Çubuklu ve Umuryeri'nden kireç, yine aynı yerden alçı, Yenikapı'dan kum, caminin minarelerinin temelleri için moloztaşı, Tuğlacı Serkis ve Hacatur'dan kebir ve orta battal tuğla, kerpiç tuğla, çarşı tuğlası ve beylik tuğla, sundurma vesair yerler için de kiremit alımı yapılmıştır.

Cami avlusundaki babalar, kuleler ve minare alemleri Kasımpaşa'da ve dökme fabrikasında, kıyyesi 3.5 kuruşa pazarlık yoluyla dökürülmüştür. Cami kubbesi aleminin kalıbı için oymacılık üstadıyisi olarak Oymacı Vasil'e 750 kuruş, minare alemleri modellerinin çıkırıkçıya çektirilmesi ve oyma ücreti olarak da 220 kuruş ödenmiştir. Kubbeçi

nakışlarının toplamı 455 arşın ($455 \times 75.8 = 345$ m.) olmuştur, arşını 25 kuruşa Kalemkâr Andon'a yaptırılmıştır. Minare şeshanelerinin toplamı ise 136 arşın ($136 \times 75.8 = 103$ m.) dir, arşını 28 kuruşa Taşçı Esad Ağa'ya yaptırılmıştır. Cami ve türbenin kurşunları Kurşuncu Hurşit Ağa'ya kıyyesi yirmi paraya döktürülmüştür. (8219/6-8219/6 47).

KAYNAKÇA

- Arşiv Belgeleri: Topkapı Sarayı Müzesi D.8201, D.8202, D.8204, D. 8205, D.8206, D.8207, D. 8209, D.8212, D.8214, D.8215, D.8218/48, D.8218/56, D.8219/2, D.8219/4, D.8219/6, D.8219/7, D.8219/9, D.8219/10, D.8219/11, D.8219/12, D.8219/13, D.8219/14, D.8219/15, E.842/3, E.3511.
- Mehmed S. (1996). Sicill-i Osmanî, (Yay. haz. Nuri Akbayar), I, 35.
- Öz, T. (1987). İstanbul Camileri, I, Ankara.

- Pamuk, Ő. (2000). İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 yıllık Fiyatlar ve Ücretler, 1469-1998, Devlet İstatistik Enstitüsü yayını, Ankara, 30.
- Uluçay, Ç. (1985). Padişahların Kadınları Ve Kızları, Ankara, 124-126.
- Ünsal, B. (1969). İstanbul'un İmarı ve Eski Eser Kaybı, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, İstanbul, II, 6-61.